

Василь Кислий

Статистика переселенсько-депортаційних процесів в українському середовищі Холмщини, Надсяння і Лемківщини: шлях до радянської України (1944-1951 рр.)

Український народ у своїй новітній історії пережив немало трагічних і важких моментів – жовтневу революцію 1917 року, першу світову, громадянську, Велику Вітчизняну війни, голодомор 1933 року, голодні 1924 і 1946 роки. В одному ряду із цими подіями стоять антиукраїнські переселенсько-депортаційні акції радянської влади 1944-1946, 1948, 1951 років на території Надсяння, Лемківщини і Холмщини, у результаті яких до радянської України було примусово переселено понад 500тис. українців.

Дане питання певною мірою висвітлене у сучасній історіографії, опубліковано цілий ряд досліджень істориків. Серед них праці І.Біласа [1:432], М.Бугая [2: 40], Є.Пастернака [3:298]. На особливу увагу заслуговує 3-томний збірник “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр..Документи, матеріали, спогади”, виданий у Львові у другій половині 90-х років.

Мета нашої статті – аналіз статистики переселених українців до радянської України з території Холмщини, Надсяння і Лемківщини у розрізі окремих повітів і населених пунктів за результатами переселенсько-депортаційних акцій 1944-1946, 1948, 1951 років.

На момент початку примусового переселення українців (кінець жовтня – початок листопада 1944р.) у всіх регіонах компактного проживання українського населення у теперішній Польщі під егідою Ради Народних Комісарів УРСР був створений інститут районних уповноважених. Основне його завдання – проведення перепису і здійснення обліку усіх українців на відповідній території (перший етап) та організація їх відправлення до радянської України (другий етап).

Відповідно до цих завдань складалася і документація, яка з часом опинилася у Державному архіві Львівської області. За видами документів це посімейні списки, описи майна переселенців, заяви голів двору про нібито добровільне переселення, поешелонні списки. Перші три види документів склалися на початковому етапі, тобто за місцем проживання людей, поешелонні списки оформлялися на залізничних станціях при формуванні переселенських ешелонів.

Відзначимо, що поряд із Державним архівом Львівської області подібні документи зберігаються у Національному архіві Республіки

Білорусь. Відмінність цих двох комплексів документів лежить у суто географічній площині. Документальні матеріали районних уповноважених на Холмщині, Надсянні і Лемківщині були передані до України, а матеріали районних уповноважених, які працювали на території сучасної Польщі вздовж польсько-білоруського кордону, опинилися у Білорусії.

У даній статті проведено аналіз документів районних уповноважених, переданих спочатку до Києва, а потім до Львова. За кількістю районних уповноважених відклалося і стільки ж описів – 18. За аналогією із адміністративно-територіальним поділом радянської України уповноважені називалися “районними”, хоча призначалися здебільшого на якийсь один повіт. Тому у подальшому ми будемо використовувати термін “повіт”.

Стосовно кількісного складу примусово переселених українців найповніша інформація міститься у посімейних списках, які склалися переписувачами, що працювали від імені районних уповноважених у місцях компактного проживання українців. Інформація із по-ешелонних списків практично ідентична даним посімейних списків. Незначні розходження стосуються років народження, імен тощо окремих осіб. Виняток становлять поешелонні списки переселенців Томашівського повіту, в яких з невідомих нам причин були внесені здебільшого тільки повнолітні члени родин. На архівному зберіганні перебувають також алфавітні списки голів двору, які склалися на основі посімейних, поешелонних списків та описів майна. Алфавітні списки складені у двох варіантах: перший – у межах повіту; другий – у межах окремої букви алфавіту. Ці списки є документами вторинного обліку. Посімейні, поешелонні списки, описи майна, заяви про нібито добровільне переселення слід вважати документами первинного обліку, тобто такими, від яких склалися будь-які узагальнені дані.

Підрахунок кількості переселених у 1944-1946 роках здійснено згідно посімейних списків окремих повітів: Ярославського (Державний архів Львівської області

(далі – ДАЛО), ф.Р-3229, оп.1, спр.24, арк.1-266; там само, спр.25, арк.1-559; там само, спр.26, арк.1-542; там само, спр.27, арк.1-302; там само, спр.28, арк.1-218); Томашівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.2, спр.31, арк.1-161; там само, спр.32, арк.1-241;

там само, спр.33, арк.1-151; там само, спр.34, арк.1-254; там само, спр.35, арк.1-304); Володавського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.3, спр.23, арк.1-164; там само, спр.24, арк.1-161; там само, спр.25, арк.1-174; там само, спр.26, арк.1-212); Грубешівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.4, спр.50, арк.1-184; там само, спр.51, арк.1-220; там само, спр.52, арк.1-133; там само, спр.53, арк.1-208; там само, спр.54, арк.1-156; там само, спр.55,

арк..1-165; там само, спр.56, арк..1-98; там само, спр.57, арк..1-194; там само, спр.58, арк..1-131; там само, спр.59, арк..1-197; там само, спр.60, арк..1-228; там само, спр. 61, арк.1-115); Перемишльського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.5, спр.58, арк..1-217; там само, спр.59, арк..218-380; там само, спр.60, арк.381-502; там само, спр.61, арк.528-728; там само, спр.62, арк..729-998; там само, спр.63, арк..999-1064; там само, спр.64, арк..1065-1192; там само, спр.65, арк..1193-1455; там само, спр.66, арк.1456-1658; там само, спр.67, арк..1659-1754; там само, спр.57, арк.395-425); Білгорайського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.6, спр.15, арк..1-192; там само, спр.16, арк.1-217); Холмського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.7, спр.62, арк..1-273; там само, спр.63, арк.1-219; там само, спр.64, арк..1-217зв.; там само, спр.65, арк..1-323зв.); Саноцького (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.8, спр.44, арк..1-269; там само, спр.45, арк.1-145; там само, спр.46, арк..1-101; там само, спр.47, арк.1-134; там само, спр.48, арк..1-144; там само, спр.49, арк.1-121; там само, спр.50, арк..1-155; там само, спр.41, арк.1-150; там само, спр. 42, арк.1-122; там само, спр.43, арк..1-158); Лісківського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.9, спр.18, арк..1-213; там само, спр.19, арк.1-226; там само, спр.20, арк.1-266; там само, спр.21, арк..1-291); Ново-Сончського (ф.Р-3229, оп.10, спр.14, арк..1-160; там само, спр.15, арк.1-222; там само, спр.16, прк.1-306; там само, спр. 17, арк..1-117); Горлицького (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.11, спр.12, арк..1-164; там само, спр.13, арк..1-132; там само, спр.14, арк..1-160); Любачівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.12, спр.19, арк..1-144; там само,спр.20, арк..1-92; там само, спр.21, арк..1-167; там само, спр.22, арк.1-143; там само, спр.23, арк.1-117; там само, спр.24, арк..1-90; там само, спр.25, арк..1-175; там само, спр.26, арк..1-122;там само, спр.27, арк..1-302); Замостівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.13, спр.26, арк..1-147); Ясловського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.14,спр.9, арк..1-157); Красноставського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.15, спр.11, арк..1-176); Любартівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.16, спр.5, арк.1-27зв.); Радзинського (ДАЛО, ф.р-3229, оп.17, спр.3, арк..1-146); та посімейних списків переселенців по м.Любліну (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.18, спр.2, арк..1-159).

Джерельна база примусового переселення 1948 і 1951 років має незначні відмінності порівняно із архівними документами акції 1944-1946 років. Переселенські процеси 1948 і 1951 років в архівних документах відклалися у вигляді посімейних списків, описів майна переселенців та у формі актів прийому-передачі нерухомого майна державної, колгоспно-кооперативної, приватної форм власності, які були складені спеціальними урядовими комісіями і завірялися двома печатками радянською і польською сторонами.

Примусове переселення 1944-1946 років у розрізі повітів виглядає наступним чином [4:Підраховано автором]:

№ з/п	Назва повіту	Кількість сімей	Кількість людей
1.	Ярославський	8735	34081
2.	Томашівський	11758	42867
3.	Володавський	7863	25471
4.	Грубешівський	18848	68354
5.	Перемишльський	16222	64506
6.	Білгорайський	4415	16846
7.	Холмський	8917	32969
8.	Саноцький	9584	42378
9.	Кросненський	3402	12364
10.	Березівський	1342	5163
11.	Лісківський	8681	39211
12.	Ново-Сончський	4343	19785
13.	Горлицький	4190	17772
14.	Любачівський	9366	41242
15.	Замостівський	1392	4878
16.	Красноставський	967	2979
17.	Ясловський	1808	7643
18.	Радзинський	84	549
19.	Любартівський	408	1482
20.	М.Люблін	-	758
21.	Красниківський	243	927
22.	Ланцутський	925	3838
23.	Лежайський	190	626
24.	Жешівський	71	234
25.	Пшеворський	79	318
26.	Ново-Торгський	509	1960
27.	Тарновський	20	89
28.	Ніський	6	24
29.	Бельський	20	40
30.	Бенденський	1	3
31.	Краківське воєводство	188	462
	Всього	124577	489819

Отже, за 1944-1946 роки із Надсяння, Холмщини і Лемківщини було примусово переселено 489819 осіб (124577 сімей). Примусового переселення або як іноді зазначено в джерелах “евакуації” зазнали українці із 29 повітів, м. Любліна та Краківського воєводства. Із м. Любліна були примусово переселені здебільшого так звані одиночки, тобто особи, які їхали в одиночному порядку, без сім’ї як колишні оstarбайтери і поверталися із Німеччини, тому у графі “кількість сімей” стоїть прочерк.

Левову частку переселених українців із Краківського воєводства

складають особи, виселені із м. Кракова (242 чол.), м. Катовіце (46 чол.), Сосновиці (161 чол.) [4: Підраховано автором].

Із 29 повітів (без Краківського воєводства і м. Любліна) було примусово переселено

488599 українців (124389 сімей). У Бенденському повіті виселили лише 3 особи, у Бельському, Ніському, Тарновському повітах – декілька десятків осіб, у Пшеворському, Жешівському, Лежайському, Радзинському, Красниківському повітах – декілька сотень осіб. Кількість примусово переселених у решті повітів коливалася від однієї до декількох десятків тисяч. Згідно таблиці, місцями компактного проживання українців слід вважати 20 повітів (Ярославський, Томашівський, Володавський, Грубешівський, Перемишльський, Білгорайський, Холмський, Саноцький, Кросненський, Березівський, Лісківський, Ново-Сончський, Горлицький, Любачівський, Замостівський, Красноставський, Ясловський, Любартівський, Ланцутський, Ново-Торгський)

Найбільше українців було примусово переселено із: Грубешівського повіту – 68354 (18848 сімей), Перемишльського – 64506 (16222 сім'ї), Томашівського – 42867 (11758 сімей), Саноцького – 42378 (9584 сім'ї), Любачівського – 41242 (9366 сімей), Лісківського – 39211 (8681 сім'я). Вище наведені підрахунки зроблено на основі посімейних списків сімнадцяти районних уповноважених та уповноваженого по м. Любліну. Зауважимо, що подібні узагальнені дані у розрізі повітів містяться у підсумковому звіті головного уповноваженого уряду УРСР по евакуації українського населення з території Польщі М. Ромаценка від 14 лютого 1947 року. Але методика підрахунку наша і та, що у звіті, суттєво різняться. Якщо ми брали за основу для підрахунку кількості виселених у повіті місце фактичного проживання особи, то у звіті наведено дані про кількість виселених із повітів згідно мережі радянських районних уповноважених. У нашій таблиці фігурує 29 повітів, Краківське воєводство і м. Люблін, у підсумковому звіті вказано тільки 17 повітів і графа «інші райони». По-друге, підсумкові цифри кількості примусово переселених дещо різні: 489819 осіб (124577 сімей) – за нашими підрахунками і 482880 осіб (122622 сім'ї) – згідно підсумкового звіту [5: 176-177].

В оцінці залишеного майна серед районних уповноважених був значний елемент суб'єктивізму. Приблизно одні і ті ж будівлі у різних повітах оцінювалися по-різному. Найгірше було тим переселенцям, у кого на момент перепису нерухоме майно (хата, стодола і інше) було знищене. У таких випадках одні переписувачі записували та оцінювали знищене майно зі слів голови двору, інші переписувачі в описі майна записували: «спалено під час війни» або «спалено польською бандою» і не оцінювали

його зовсім.

В архівних документах ніде не зустрічаються терміни «примусове переселення», «депортація». Натомість всюди є терміни «переселення» або «евакуація». Наприклад, офіційна посада керівника акції 1944-1946 років з радянської сторони звучала так: «Главный уполномоченный правительства УССР по эвакуации украинского населения с территории Польши».

Як ми вже зазначали, зберігся цілий комплекс документів, складений винятково із заяв голів двору. Усі заяви були уніфікованої стандартної форми. У них зазначалося прізвище, ім'я, по-батькові заявника, його місце проживання і стандартне речення: «Я бажаю добровільно переселитися до радянської України разом із своєю сім'єю у складі ... чоловік «Насправді ніхто (за винятком незначної кількості осіб, обдурених радянською пропагандою) добровільно не збирався покидати обжиті місця, землю своїх предків. Тому окрім пропаганди у хід ішли інші методи. Перший – залякування, коли представники радянської влади говорили, що в разі відмови на переселення усю сім'ю вивезуть до Сибіру. Другий – метод терору. Він використовувався у разі небажання добровільно покинути свої домівки. За сприяння радянської сторони цим методом активно користувалися польські військові націоналістичні формування. Населені пункти, жителі яких не бажали переселятися до радянської України або активно підтримували воїнів УПА, польські військові націоналістичні формування палили, багатьох людей катували і вбивали. Так, у 1944 – 1946 роках тільки в одному Перемишльському повіті були повністю спалені 32 села. Сумний приклад білоруської Хатині повторило село Павлукома Перемишльського повіту, в якому польськими бандитами було знищено усе українське населення [5: 187].

В архівних документах зафіксована повна відсутність описів майна у багатьох голів двору, що зумовлено рядом причин. Перша – населені пункти повністю або частково були спалені польськими військовими націоналістичними формуваннями. Друга – люди, побоюючись репресій, самовільно покидали свої домівки або переховувалися у лісах і були переселені не зі свого основного місця проживання. Масового характеру ці явища набули у Кросненському, Березівському, Саноцькому, Перемишльському та інших повітах. За далеко неповними даними, у результаті бандитського терору у Надсянні, Холмщині і Лемківщині у 1944 – 1946 роках загинуло 4370 українців, у селах згоріло 5616 господарств, було пограбовано 2669 осель [5: 184-185].

Третій метод так званого « добровільного» переселення – розміщення у непокірному населеному пункті радянських військових спецчастин, які допомагали жителям « усвідомити « необхідність

виселення із своїх домівок.

Після прибуття на залізничну станцію із числа переселенців формувалися ешелони для відправлення Через погану організацію цей процес іноді розтягувався на декілька тижнів а то і місяців. Такі випадки набули масового характеру у Томашівському, Холмському, Любачівському, Ново-Сончському, Грубешівському та інших повітах.

Керівним документом для районних уповноважених була «Інструкція по осуществлению Соглашения между Правительством Украинской Советской Социалистической Республики и Польским Комитетом Национального Освобождения об эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР» [7: 296-308]. За задумом організаторів примусового переселення, «Інструкція...» передбачала, що голови двору на новому місці проживання отримають грошову компенсацію або господарські будівлі на еквівалент суми залишеного майна. Це були нереальні, фантастичні речі, про які організатори цього бузувірського, злочинного заходу не могли не знати. Адже рівень життя більшості переселенців на попередньому місці проживання був значно вищий, аніж у сірій, зuboжілій, колгоспній радянській дійсності. Від 1,5 до 10 і більше гектарів землі, ухоржені хати, господарські будівлі, домашня птиця, худоба, своя церква, свій священник, рідна земля своїх предків на попередньому місці проживання і розвалені хати, напівземлянки без господарських будівель, клаптик землі від 0,3 до 0,5 гектара, без худоби і птиці, без товарів домашнього вжитку, босі, голодні і холодні – ось як зустрічала радянська Україна новоприбулих українців Особливо тяжко було українцям з Лемківщини, які звикли до гірської місцевості, а їх часто вивозили до Кіровоградської, Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Одеської областей у голий степ під палюче південне сонце. Тому гарно виписані положення «Інструкції...» насправді були обманом і для переселенців і для світової громадськості. Наприклад, пункт 2 гласив : «Эвакуация является добровольной и никакое принуждение не может быть применено ни прямо, ни косвенно». Або пункт 3 : «Эвакуированные на территорию Украинской ССР размещаются согласно их желания в городах, совхозах, колхозных хозяйствах или наделяются землей для ведения индивидуального хозяйства». [6: 296-297].

Стосовно порядку вивозу майна переселенцями, у пункті 24 «Інструкції...» зазначалося : «В соответствии со статьей 3 пункта 2 Соглашения, эвакуируемым разрешается вывозить одежду, обувь, белье, постельные принадлежности, продукты питания, сельхозинвентарь, упряжь и др. общим весом до 2-х тонн на одну семью.

Кроме этого, эвакуируемым разрешается вывозить лошадей,

крупный рогатый скот, свиней, овец, коз и птицу» [7: 302]. Реальність виявилася зовсім іншою. Ніхто не цікавився думкою людей про їх бажання переселитися чи не переселитися. Навпаки, апарати районних уповноважених переймалися відсотком переселених (в деяких документах записано : «евакуйованих») від загальної кількості облікованих. Ніхто не питав переселенців про їх бажання переїхати у місто чи село, отримати індивідуальний земельний наділ чи працювати у колгоспі. Коней, худобу, кіз, овець змогла взяти лише незначна кількість сімей, оскільки через погану організацію переселення на залізничних станціях відчувалася катастрофічна нестача вагонів, через що постійно не дотримувався раніше узгоджений графік вивозу переселенців.

Згідно даних підсумкового звіту 1947 року, кількість переселенців скерованих до радянської України у розрізі областей виглядала так [5: 176]:

№з/п	Назва області	Кількість сімей	Кількість людей
1.	Ворошиловградська	1555	6782
2.	Дніпропетровська	6205	23088
3.	Запорізька	9402	34242
4.	Кіровоградська	2428	10250
5.	Миколаївська	4024	14612
6.	Одеська	7234	25945
7.	Полтавська	1868	7947
8.	Сталінська	3110	12490
9.	Сумська	526	2116
10.	Харківська	1068	4557
11.	Херсонська	4634	16982
12.	Волинська	6498	22346
13.	Дрогобицька	8073	33614
14.	Львівська	14955	57470
15.	Рівненська	4682	17102
16.	Станіславська	5158	19749
17.	Тернопільська	41105	173360
18.	Інші області	97	228
	Всього	122622	482880

Отже, до південних і східних областей радянської України скерували 159011 осіб (42054 сім'ї), до шести західних областей – 323641 особу (80471 сім'ю). Таким чином, у Львівській, Дрогобицькій, Тернопільській, Волинській, Станіславській і Рівненській областях було зосереджено 67,02% усіх переселенців. Найбільше їх було у Тернопільській, Львівській і Дрогобицькій областях – понад 264 тисячі

(54,7% від загальної кількості).

Саме соціально-економічні і побутові умови були головною причиною подальшої міграції переселенців з південно-східних районів радянської України до західних областей. Ця міграція відбувалася всупереч всіляким приписам сталінських інструкцій і законів і проходила на протязі багатьох років. Так, у доповідній записці міністра внутрішніх справ УРСР Строкача від 7 травня 1947 року вказувалося : «По данным УМВД Днепропетровской области, из 5637 семей переселенцев из Польши на 15 мая с.г. осталось всего лишь 903 семьи, по Сталинской области из расселенных в 1945 году 3044 семейств осталось 1117 хозяйств, по Кировоградской области из 2812 семейств осталось только 444» [5: 243]. Зазначимо, що дані вище вказаних обласних управлінь МВС не співпадали із цифрами підсумкового звіту головного уповноваженого уряду УРСР по евакуації українського населення з території Польщі від 14 лютого 1947 року. Травневі дані у Дніпропетровській і Сталінській областях були нижчими від даних лютневого звіту. Ця різниця складала у Дніпропетровській області 568 сімей, у Сталінській області – 66 сімей. Це означає, що 634 сім'ї, скеровані до Дніпропетровської і Сталінської областей у 1945 році не прибули до місця свого призначення. Із тих 11493 сімей, які прибули до Дніпропетровської, Сталінської і Кировоградської областей у 1945 році, на 7 травня 1947 року залишилося тільки 2464 господарства (21,44%). Через спротив населення, діяльність у районах переселення УПА, погану організацію на залізниці дата завершення переселення неодноразово переносилася і завершилася не на початку 1945 року як спершу планувалося, а лише у другій половині 1946 року.

Мусимо відзначити, що після майже 500-тисячного примусового переселення 1944-1946 років у зв'язку із вбивством генерала Сверчевського польський уряд у 1947 році вирішив масово виселити усіх українців із Жешівського і Люблінського воєводств і звернувся до СРСР з пропозицією прийняти на свою територію усіх бажаючих, а решту переселити на територію колишньої Східної Пруссії. У відповідь на це міністр закордонних справ УРСР Д. Мануїльський у листі до секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича зазначав: «Для Вашего сведения сообщая, что 9 сентября 1944 года между правительствами УССР и Польши было заключено соглашение об эвакуации украинского населения с территории Польши и польского населения с территории Украины.

Указанное соглашение неоднократно продлевалось с той целью, чтобы предоставить возможность переселения всем желающим. От переселения отказалось и осталось в Польше, главным образом, украинское население, зараженное бандитизмом.

В настоящее время массовое переселение из Польши нами закончено и аппарат по переселению распущен. Кроме того, мы не располагаем сейчас необходимым жилищным фондом, где бы можно было разместить 15-20 тысяч переселенцев. Поэтому предлагаю ответить..., что правительство УССР в связи с окончанием работ по репатриации не может принять одновременно указанное количество переселенцев». [5: 205]

Як відомо, після цього у результаті операції «Вісла» усі українці Жешівського і Люблінського воєводств опинилися на Помор'ї.

Переселенсько-депортаційні процеси на західних теренах України не вщухали і після 1944-1946 років. У 1948 році із прикордонної зони Львівської і Дрогобицької областей було примусово переселено 9152 особи (2378 сімей). Переважна більшість переселенців була скерована до своїх же областей. Виселені із Добромільського, Медиківського, Мостиського, Нижанковицького, Нижньо-Устрицького і Хирівського районів осіли у Дрогобицькій області. Переселенці Краковецького, Немирівського і Рава-руського районів були направлені до Львівської області. Акція 1948 року зачепила 17 населених пунктів Дрогобицької області та 5 населених пунктів Львівської області. У розрізі населених пунктів це виглядає наступним чином [7: Підраховано автором]:

№ з/п	Населений пункт	Кількість сімей	Кількість людей
1.	Військо	164	635
2.	Квасенина	169	828
3.	Папотно	124	631
4.	Медика	656	1894
5.	Селиська	178	568
6.	Яксманичі	268	867
7.	Ковалики	17	74
8.	Обшари	4	25
9.	Старява	34	151
10.	Мальговичі	71	256
11.	Рожубовичі	152	580
12.	Сірокізці	169	682
13.	Воля Мацькова	58	321
14.	Лобізва	68	312
15.	Солино	32	153
16.	Устянова	109	591
17.	Ліскувате	20	108
18.	Чепляки	26	131
19.	Запуст	18	80
20.	Сопіт	22	131
21.	Дев'ятир	19	73
22.	Село	11	61
	Всього	2378	9152

Як видно із таблиці, основна маса українського населення була виселена із прикордонної смуги Дрогобицької області (8736 осіб), решта – із 5 сіл Львівської області (416 осіб). Окремі із 22 населених пунктів, що зазнали примусового переселення у 1948 році, подібний процес пережили і у 1945-1946 роках (села Військо, Яксманичі, Дев'ятир). Деякі населені пункти були невеликими, через деякі проходив кордон. Тому там не було великомасштабних переселенських акцій. Масове переселення відбулося у 12 населених пунктах, у кожному з яких виселили від 256 до 1894 осіб.

Переселення 1948 року офіційно звучало як відселення в зв'язку з демаркацією державного кордону між Союзом РСР і Польською Республікою.

Відзначимо, що акція 1948 року залишилася майже непоміченою серед українських істориків та політиків. Якщо примусово переселені українці 1944-1946 та 1951 років отримали від держави статус учасника Великої Вітчизняної війни, то переселенці 1948 року такими пільгами здебільшого не користуються.

Порівняно із 1948 роком більш масовий характер мало примусове переселення 1951 року. Правовою підставою його був договір та протокол до нього між СРСР і Польською Республікою від 15 лютого 1951 року про обмін ділянками державних територій.

Згідно договору, Радянський Союз у порядку взаємного обміну віддавав ділянку у 480 км² у Дрогобицькій області і отримував ділянку такої ж площі у Люблінському воєводстві Польської Республіки. Кожна зі сторін, за договором, разом із територією передавала у цілісному вигляді і все нерухоме майно, яке там перебувало (житлові і господарські будівлі, церкви, залізниці, засоби зв'язку тощо).

Результати примусового переселення – виселено 32072 особи (7159 сімей), передано Польській Республіці 45 населених пунктів із прикордонних районів Дрогобицької області. Переселення 1951 року відбувалося із Нижньо - Устрицького, Стрілківського, Хирівського районів Дрогобицької області. Майже увесь тодішній Нижньо-Устрицький район (37 населених пунктів на чолі із районним центром) були передані польській стороні. Взамін Україна отримала окремі населені пункти у Грубешівському повіті Польщі, які увійшли до складу Сокальського району Львівської області.

Відзначимо, що у таких населених пунктах як Лобізва, Устянова, Ліскувате переселення відбувалося і у 1948 і у 1951 роках. Так, у Лобівзі у 1948 році виселили 312 осіб, у 1951 році – 572 особи, в Устяновій відповідно 591 і 1117 осіб, у Ліскуватому відповідно 108 і 1436 осіб [7: Підраховано автором; 8: Підраховано автором].

Повна картина примусового переселення 1951 року у Дрогобицькій області, згідно договору про обмін ділянками державних територій, мала такий вигляд [8: Підраховано автором].

№ з/п	Населений пункт	Кількість сімей	Кількість людей
1.	Бандрів	224	1140
2.	Вільховець	86	458
3.	Видрине	56	276
4.	Гошів	122	524
5.	Гошівчик	150	712
6.	Дашівка	133	614
7.	Дверничок	31	147
8.	Долішні Береги	223	1055
9.	Задвір'я	53	272
10.	Жолобок	66	305
11.	Журавин	128	581
12.	Кривка	90	397
13.	Лобізва	121	572
14.	Лодино	181	822
15.	Мочари	113	577
16.	М.Нижні Устрики	538	1650
17.	Панищів	230	1180
18.	Поляна	254	1265
19.	Рівня	233	1035
20.	Росолино	48	247
21.	Росохате	57	240
22.	Рябе	115	528
23.	Середне	53	284
24.	Скородне	223	1136
25.	Смільник	114	556
26.	Соколе	89	440
27.	Соколова Воля	107	502
28.	Стрв'яжик	55	246
29.	Телешниця Ошварова	196	983
30.	Устрики	122	546
31.	Устянова	252	1117
32.	Хміль	86	444
33.	Хревт	107	536
34.	Чорна	553	2313
35.	Шевченково	247	1044
36.	Ялове	63	328
37.	Ясень	193	808
38.	Бистре	98	490
39.	Лип'є	122	526
40.	Михновець	217	906
41.	Коростенко	453	1799

42. Ліскувате	332	1436
43. Наново	130	605
44. Стебник	91	414
45. Смільниця	4	16
Всього	7159	32072

Принагідно відзначимо, що в інформації Дрогобицького обкому КП(б)У заступнику завідуючого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У про хід переселення з колгоспів Дрогобицької області від 14 червня 1951 року містилася окрема відомість про відселення сімей з ділянки державної території, що відійшла до Польщі. [5: 332-333]. У сумарній кількості переселенців між нашими підрахунками та інформацією від 14 червня 1951 року є незначні розходження (відповідно 32072 та 32066 осіб). Більш істотним слід вважати розходження у кількості населених пунктів, що передавалися Польщі. За нашими підрахунками, це 45 сіл і міст, за інформацією від 14 червня 1951 року – 42 населених пункти. В останній інформації виявилися відсутніми 3 села . Це Задвір'я (272 особи), Уст рики (546 осіб) та Смільниця (16 осіб). В інформації від 14 червня 1951 року є цифрові відмінності від наших даних по окремих населених пунктах.

Основними районами, до яких відбувалося переселення 1951 року, були Миколаївська, Одеська, Сталінська, Херсонська області. У кількісному виразі стосовно вище наведених областей це виглядало так [8:332-333] :

№ з/п.	Область переселення	Кількість сімей	Кількість людей
1.	Одеська	2180	10282
2.	Сталінська	2276	10036
3.	Херсонська	1113	5060
4.	Миколаївська	1052	5044
	Всього	6621	30422

Примітка : вище наведені дані подано без м. Нижні Устрики, населення якого примусово переселили до багатьох областей України.

Слід відзначити, що на відміну від примусового переселення 1944-1946 років переселенці 1951 року були розміщені здебільшого компактно. І зараз у названих вище областях східної і південної України є цілі села, що складаються із переселенців 1951 року. Незначна кількість переселених у 1951 році була скерована до Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Дніпропетровської, Харківської областей. Із числа переселенців у Дрогобицькій і Львівській областях були залишені здебільшого медичні працівники, вчителі, кваліфіковані робітники.

Згідно статті 3 протоколу до договору, вартість залишеного майна не підлягала компенсації з боку держави, яка отримувала відповідну територію. Тому усі витрати, пов'язані із примусовим переселенням у Дрогобицькій області, мав нести Радянський Союз. Це зумовило у майбутньому майнову і фінансову колізію, оскільки належного еквіваленту на новоприбулій території переселенці фактично не отримали.

Висновки. Основний комплекс архівних документів стосовно примусового переселення 1944-1946 років зосереджений у Державному архіві Львівської області та у Національному архіві Республіки Білорусь. За видами документів це посімейні, по- ешелонні та алфавітні списки, описи залишеного майна, заяви голів двору.

Основою для підрахунків кількості примусово переселених були посімейні списки. Наш підрахунок, здійснений за посімейними списками, має істотні відмінності методологічного і чисто математичного характеру від даних підсумкового звіту головного уповноваженого від 14 лютого 1947 року.

«Инструкция по осуществлению Соглашения между Правительством Украинской Советской Социалистической Республики Польским Комитетом Национального Освобождения об эвакуации украинского населения с территории Польши и польских граждан с территории УССР» 1944 року на практиці не виконувалася і мала декларативний характер.

Голови українських родин під тиском військових та апаратів районних уповноважених змушені були підписувати заяви про нібито добровільне переселення.

В оцінці залишеного майна примусово переселеними у 1944-1946 роках був значний елемент суб'єктивізму.

Переселенська акція 1944-1946 років супроводжувалася масовим грабiжництвом, наругою над переселенцями, численними вбивствами українського населення, спаленням цілих українських сіл.

Умови відправлення переселенців 1944-1946 років були жахливими – по дорозі із дому до залізниці часто у супроводі військових, проживання на залізничних станціях в антисанітарних умовах, при поганому харчуванні, відсутності належного медичного обслуговування, без найнеобхідніших речей; переїзд у не підготовлених, а то і вантажних вагонах; відправлення сформованих ешелонів із затримкою на декілька тижнів, а то і місяців.

Результатом примусового переселення українців у 1944-1946 роках стало виселення 489819 осіб (124577 сімей).

Переселенці 1944-1946 років, скеровані до південно-східних

областей, через мовні, релігійні, етносоціальні проблеми та погані побутові умови на новому місці проживання масово поверталися до західних областей України. Цей процес тривав багато років.

Примусове переселення 1948 року було здійснене у порівняно невеликих масштабах і не мало значного суспільного резонансу. За незначним винятком усі примусово переселені у 1951 році були скеровані до південних і східних областей радянської України. Переселенці 1951 року як і виселені у 1944-1946 роках до південно-східних областей України у подальшому зазнали значного впливу російськомовного середовища.

У трьох переселенсько-депортаційних акціях 1944-1946, 1948 і 1951 років було примусово переселено понад 531 тисячу українців.

Основною причиною усіх переселенсько-депортаційних процесів стала, на нашу думку, недовіра з боку партійно-радянського керівництва СРСР до українського населення як вороже настроєного елемента до радянської влади, інфікованого бацилами націоналізму та активного прихильника Української повстанської армії.

Ліквідація матеріальної і соціальної бази УПА – друга причина переселенсько-депортаційних процесів 40-50-х років ХХ століття.

І, нарешті, третя причина усіх примусових переселень – асиміляція і «перевиховання» найбільш свідомої частини українців у чужому, часто іншомовному середовищі.

1. Білас І. Репресивно- каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн.1 – К.: Либідь - Військо України. – 1994.- 432с.

2. Бугай М. За повідомленнями НКВС СРСР ... (Про депортацію населення України у 30-40-х роках).-К.- 1992

3. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (новіші часи).- Вінніпег- Торонто.- 1989

4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) – Ф.Р-3229. – Оп. 10. – Спр. 17. – Арк.. 120 -134

5. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – Т.2. – 1946 -1947. – Львів : Видавництво Інституту українознавства НАНУ. – 1998. – 536с.

6. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – Т.1. – 1939 – 1945. – Львів : Видавництво Інституту українознавства. – 1996. – 750с.

7. ДАЛО. – Ф.Р-3229. – Оп.71. – Спр. 1. – Арк.. 3 – 233зв.

8. Там само. – Оп. 72. – Спр. 175. – Арк.. 2 – 403

9. Там само. – Спр. 179. – Арк.. 1 - 109

Підрахунок кількості переселених у 1944-1946 роках здійснено згідно посімейних списків окремих повітів: Ярославського (Державний архів Львівської області

(далі – ДАЛО), ф.Р-3229, оп.1, спр.24, арк.1-266; там само, спр.25, арк.1-559; там само, спр.26, арк.1-542; там само, спр.27, арк.1-302; там само, спр.28, арк.1-218); Томашівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.2, спр.31, арк.1-161; там само, спр.32, арк.1-241;

там само, спр.33, арк. 1-151; там само, спр.34, арк.1-254; там само, спр.35, арк.1-304); Володавського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.3, спр.23, арк.1-164; там само, спр.24, арк.1-161; там само, спр.25, арк.1-174; там само, спр.26, арк.1-212); Грубешівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.4, спр.50, арк.1-184; там само, спр.51, арк.1-220; там само, спр.52, арк.1-133; там само, спр.53, арк.1-208; там само, спр.54, арк.1-156; там само, спр.55, арк.1-165; там само, спр.56, арк.1-98; там само, спр.57, арк.1-194; там само, спр.58, арк.1-131; там само, спр.59, арк.1-197; там само, спр.60, арк.1-228; там само, спр. 61, арк.1-115); Перемишльського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.5, спр.58, арк.1-217; там само, спр.59, арк.218-380; там само, спр.60, арк.381-502; там само, спр.61, арк.528-728; там само, спр.62, арк.729-998; там само, спр.63, арк.999-1064; там само, спр.64, арк.1065-1192; там само, спр.65, арк.1193-1455; там само, спр.66, арк.1456-1658; там само, спр.67, арк.1659-1754; там само, спр.57, арк.395-425); Білгорайського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.6, спр.15, арк.1-192; там само, спр.16, арк.1-217); Холмського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.7, спр.62, арк.1-273; там само, спр.63, арк.1-219; там само, спр.64, арк.1-217зв.; там само, спр.65, арк.1-323зв.); Саноцького (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.8, спр.44, арк.1-269; там само, спр.45, арк.1-145; там само, спр.46, арк.1-101; там само, спр.47, арк.1-134; там само, спр.48, арк.1-144; там само, спр.49, арк.1-121; там само, спр.50, арк.1-155; там само, спр.41, арк.1-150; там само, спр. 42, арк.1-122; там само, спр.43, арк.1-158); Лісківського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.9, спр.18, арк.1-213; там само, спр.19, арк.1-226; там само, спр.20, арк.1-266; там само, спр.21, арк.1-291); Ново-Сончського (ф.Р-3229, оп.10, спр.14, арк.1-160; там само, спр.15, арк.1-222; там само, спр.16, арк.1-306; там само, спр. 17, арк.1-117); Горлицького (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.11, спр.12, арк.1-164; там само, спр.13, арк.1-132; там само, спр.14, арк.1-160); Любачівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.12, спр.19, арк.1-144; там само, спр.20, арк.1-92; там само, спр.21, арк.1-167; там само, спр.22, арк.1-143; там само, спр.23, арк.1-117; там само, спр.24, арк.1-90; там само, спр.25, арк.1-175; там само, спр.26, арк.1-122; там само, спр.27, арк.1-302); Замостівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.13, спр.26, арк.1-147); Ясловського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.14, спр.9, арк.1-157); Красноставського (ДАЛО, ф.Р-

3229, оп.15, спр.11, арк.1-176); Любартівського (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.16, спр.5, арк.1-27зв.); Радзинського (ДАЛО, ф.р-3229, оп.17, спр.3, арк.1-146); та посімейних списків переселенців по м.Любліну (ДАЛО, ф.Р-3229, оп.18, спр.2, арк.1-159).